УДК 808.3 - 73: 930.1 (477): 94 (477)

НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНЦЕПТ “УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО” – ЗМІСТ ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА

Запольських С.П., аспірант

Запорізький державний університет

У статті розглядається структура національно-історичного концепту “українське козацтво”, що є складним утворенням смислів різного рівня дискретності. Основну увагу зосереджено на типах дискретних субконцептів і засобах репрезентації субконцептів англійською мовою.

Ключові слова: національно-історичний концепт, субконцепт, культурно- та природно-специфічні смисли, дискретні й недискретні, серійні й унікальні, культурно-релевантні й іррелевантні смисли.

Запольских С.П. НАЦИОНАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ “УКРАИНСКОЕ КОЗАЧЕСТВО” – ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА/ Запорожский государственный университет, Украина

В статье рассматривается структура концепта “украинское казачество”, представляющего собой сложное образование смыслов разного уровня дискретности. Основное внимание сосредоточено на типах дискретных субконцептов и средствах их репрезентации в английском языке.

Ключевые слова: национально-исторический концепт, субконцепт, культурно- и природно-специфические смыслы, дискретные и недискретные, серийные и уникальные, культурно-релевантные и иррелевантные смыслы.

Zapolskikh S.P. NATIONAL-HISTORICAL CONCEPT “THE UKRAINIAN KOZAKS” – MEANING AND STRUCTURE/ Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article deals with the structure of the concept " The Ukrainian Kozaks ", which is a complex formation of discrete and non-discrete meanings. The main attention is concentrated on the types of discrete subconcepts and means of their representation in the English language.

Key words: national-historical concept, subconcept, specific natural and cultural meanings, discrete and non-discrete, serial and unique, cultural - relevant and irrelevant meanings.

У час державного й духовного відродження української держави, формування національної самосвідомості й утвердження національної думки її народу назріла потреба комплексного підходу до розгляду мовного відображення історичних подій минулого в національно-культурному аспекті. Кожному народу притаманний інтерес до того, як його історичне буття сприймається іншими народами, як воно відображається в їхній свідомості й культурі. Важливим є той факт, що кожне покоління переписує історію по - своєму, адже звертаючись до минулого, дослідник має справу не з фізично існуючим предметом дослідження, а з продуктом власної уяви, певною системою концептів, що ними він оперує.

Історію українського козацтва вивчало багато поколінь вітчизняних і зарубіжних дослідників, що належали до різних епох, культурних середовищ та сфер знання, оцінювали вони цей феномен по-різному, мінялися підходи й трактування бачення “українського козацтва”. Козацтво є не лише суспільним станом з особливим способом життя, самобутнім військовим формуванням, неповторною моделлю суспільного розвитку з оригінальним соціально-політичним устроєм, своєрідним побутом, традиціями, етичними і правовими нормами та інститутами, культурою, фольклором, козацтво є символом незламного українського народного духу, уособленням вільнолюбних ідеалів народу.

Наше дослідження має на меті запропонувати модель національно-історичного концепту (НІК) “українське козацтво (УК)”, проаналізувати представлене в українській та англомовній історіографії його стереотипне зображення. Досить імовірною здається гіпотеза, що зображення “УК”, представлене в текстах української історіографії, базується на певній концептуальній моделі, що являє собою систему субконцептів (культурно-специфічних смислів[1]), які трансформуються при передачі їх в англомовне середовище.

Аналізуючи поняття “національно-історичний концепт”, необхідно зазначити, що сам термін “концепт” поки що не отримав однозначного визначення. У переважній більшості праць концепт (від англ.concept - поняття, ідея, загальне уявлення, концепція) є синонімом “поняття” й використовується в стилістичних цілях - з метою уникнути повтору. Термін “поняття” використовується головним чином у логіці та філософії, у той час як “концепт” є водночас і терміном математичної логіки і терміном, що останнім часом закріпився в науці про культуру. Концепт як загальне поняття є одиницею мислення, що є цільним, нерозчленованим відображенням факту дійсності, логічною одиницею, що виступає в ролі

найменшого відрізку процесу мислення й розглядається в рамках лінгвофілософської проблематики. У сучасних дослідженнях концепт представлено як базову одиницю когнітивістики в значенні "термін, який слугує для позначення одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (lingua mentalis), всієї картини світу, відображеної в людській психіці" [2].

Багатогранність і неоднорідність самого об'єкта дослідження зумовлює складність його компонентного аналізу. На наш погляд, "УК" складають системи субконцептів різного рівня дискретності. Для підтвердження гіпотези трансформації концепту "УК" при репрезентації в англомовному середовищі необхідно проаналізувати представлення НІК в українській та англомовній історіографії, дослідити способи передачі дискретних та недискретних субконцептів.

Дискретний (від лат. discretus, англ.discrete – 1) розрізнений; що складається з окремих частин, окремий; 2) дискретний; 3) абстрагований, абстрактний)[3]. Ми використовуємо поняття *дискретний* у першому значенні, себто – конкретне, синтетичне мовно-історичне поняття. Інформаційні одиниці, що чітко відмежовуються, у свідомості людини співвідносяться з предметами, особами та подіями, віднесено до дискретних субконцептів, які підрозділяють на серійні й унікальні [1]. Тут ми маємо справу зі специфічною лексикою (безеквівалентною/ фоновою, реаліями, історизмами, архаїзмами). Слід відмітити, що при дослідженні змісту концепту "українське козацтво" зустрічаємо специфічні історичні терміни, які означають предмети матеріальної та духовної культури, що належать до цього часового відрізку. Для них характерна національна забарвленість, яка дає змогу відчути специфіку епохи. Тематично зазначена термінологія охоплює безліч різнопланових сюжетів. Це є назви географічних об'єктів та персоналій, пов'язаних з історією козацтва, особливості соціально-політичної організації, військової діяльності та економічної бази козацтва. Зміст фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що інформація, яка стосується досліджуваного феномена може бути розшарованою між такими концептуальними областями, як

1). Історична географія, наприклад, природно- специфічні субконцепти, такі як, наприклад: *байрак* – балка або яр, порослі чагарником чи лісом. Байраки були характерними для ландшафту Запорозьких Вольностей; *балка* – природне утворення, як результат глибоких старих промоїн води в грунті, які з часом згладились і поросли травою, чагарником та лісом. На схилах багатьох балок розташовувались запорозькі зимівники і хутори селян. Деякі балки носять назви своїх перших мешканців – запорожців. Інколи їхні назви пов'язані з якимись подіями або явищами. *Урочище*- геоландшафтний комплекс: ділянка ріки, щільно стиснута скелями; долина (пойма) невеликої ріки; балка. Найбільш відомими в історії козацтва є *Куруківське урочище, Жовті Води, урочище Сагайдачного*. Подібна значущість урочищ пояснюється тим, що в силу географічних особливостей свого розташування вони були зручними місцями для влаштування засідок, проведення битв тощо. *Дніпрові пороги (дніпровські пороги)* - кам'янисті пасма, які повністю перегороджували Дніпро та утворювали власне 9 порогів - *Кодацький, Сурський, Лоханський, Дзвонецький, Ненаситець, Вовнігівський, Будильський, Лишній, Вільний* (існував ще *Таволжанський* поріг, який у кінці 19 ст. став заборою) [4].

2). Етнографічна сфера, до якої віднесено:

- Побут (житло, їжа, одяг): *курінь* - казарма, у якій проживали козаки, що являла собою будівлю без кімнат і перегородок. Для відпочинку козаків слугували довгі дерев'яні помости вздовж стін. Крім того, у куріні знаходився довгий вузький стіл - *сирно*, який слугував запорожцям для спільних трапез. *Постоли (ходаки)* - взуття без халяв, що виготовлялося з одного певним чином складеного шматка шкіри та шнура, яким стягувався його верх, використовувались вони запорозькими козаками на роботі та в домашній обстановці. *Варенуха* - козацький напій, що готувався таким чином: у великий глечик наливали *горілку*, додавали меду, гіркого перцю, кориці, сушених груш, ізюму, інжиру, винограду, а потім глечик накривали, обмазували зверху тістом, ставили в натоплену піч (*мечеть*) і запікали, щоб усе добре упріло [4].
- Господарські заняття козацтва (види діяльності, люди, організація праці, знаряддя) - *здобичництво* - традиційна козацька діяльність, спрямована на захоплення здобичі. У переважній більшості здобичництвом називали степову партизанську війну, яку вели козацькі ватаги проти татар; *табунник* - козак-наглядач за громадським табуном на випасі (за кіньми або великою рогатою худобою);. ч*абан (чабанець)* - козак, який пас громадську отару овець; *вухналь (ухналь*) - спеціальний цвях для прибивання підкови до кінського копита [4].
- Козацька культура (клейноди, звичаї, вірування, розваги) – *корогва, хоругва* - прикріплене до древка полотнище, прапор. Гетьманська корогва, що була державним прапором України, січова корогва - символ війська запорозького, а полкові були бойовими прапорами козацького війська; *бунчук* – довге древко з металевою кулею чи вістрям, пасмами кінського волосся та китицями у верхній частині слугували знаком влади в Криму, Польщі й були одним із клейнодів

українського козацтва; *побратимство* - традиція встановлення братських відносин між нерідними козаками; *гопак* - український народний танець імпровізаційного характеру, що входив до структури бойових танців українського народу, де займав провідне місце і був досить поширений у Запорозькому військові як бойовий танок, виконання його завжди проходило в дусі запальності та поєдинку[4].

3). Суспільно-політичні субконцепти (Органи та носії влади, військовослужбовці, військові підрозділи, роди військ) – наприклад: *Гетьманщина* - українська козацька держава (1649-1764), яка утворилася в ході Визвольної війни українського народу середини 17 ст. Офіційна назва - Військо Запорозьке. З 1663 р. виявилася розколотою на лівобережну і правобережну, і такий стан був закріплений поділом України між Росією і Польщею. У 1676 р. правобережна її частина була скасована польською владою, і з цього часу *Гетьманщина* зберігалася тільки в межах Лівобережної України. Столицями її в різні часи були *Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів*. *Рада козацька* - загальні козацькі збори, на яких обиралася козацька старшина, вирішувалися адміністративні, судові, військові справи, мала вагу найвищого органу влади. *Чорна рада* - рада, скликана рядовим козацтвом ("*черню*", "*голотою*") без участі старшини. Рішення чорної ради були обов'язковими для старшини і в разі непослуху останньої "чернь" мала право на непокору і збройний виступ. *Козацька старшина* - військово-політичне керівництво українського козацтва, а з другої половини 17 ст. І до кінця 18 ст. - і правляча еліта української держави. *Писар* - старшинська посада в козацькому війську, пов'язана із веденням офіційного листування, діловодства тощо. *Сотник* - в 16-18 ст. керівник *сотні*, який зосереджував у своїх руках крім військової ще й адміністративну і судову владу. До 1648 р. сотник був лише керівником підрозділу козацького війська – сотні [4].

Розряд етнографічних та суспільно-політичних субконцептів входить складовою частиною до групи дискретних культурно-специфічних субконцептів, куди можна віднести також топоніми (імена місць), антропоніми (імена людей) та найменування подій, що становлять групу унікальних смислів.

Прикладом топонімів у складі концепту “УК” є *Запорожжя (Запоріжжя, Запороги)* - історико-географічна область на Півдні України, яка стала місцем розташування запорозького козацтва. Запорожжя займало степову територію, прилеглу до обох берегів Дніпра в його нижній течії, південніше Дніпровських порогів (у межах сучасних Дніпропетровської, частково - Запорізької, Херсонської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської та Донецької областей). *Дике поле* - історична назва території Південної України. Згадується з 15 ст. Назва походить від малозалюдненості території. Північна межа Дикого поля не була сталою: у 16 ст. починалася південніше Білої Церкви. Ця межа постійно пересувалася на південь разом із процесом колонізації, доходила до узбережжя Чорного та Азовського морів, східною межею була ріка Дністер, західною – ріка Дон [4].

До групи антропонімів відносимо тільки імена гетьманів, взявши до уваги, що з близько ста осіб, які з більшим чи меншим правом титулувалися гетьманами, найбільш відомими були П.Сагайдачний, Б.Хмельницький, І.Виговський, П.Дорошенко, І.Мазепа [4]. За кожним із них закріпився певний імідж в історіографії. Та є проблема в тому, що в концепціях різних авторів немає єдиної точки зору щодо характеристики цих діячів, незмінною є лише констатація величезної ролі гетьманів у житті українського народу та в його визвольній боротьбі.

Найменування подій недостатньо вивчалося в ономастиці. Деякі дослідники вважають, що історично значущі відрізки часу було б правильніше назвати історичними епохами або періодами, а термін “подія“ пов’язати з категорією “ситуація” і визначити його як зміну ситуації, що відбулася без участі суб’єкта. [1: 234]. Інші стверджують, що з поняттям ситуації асоціюється, перш за все уявлення про труднощі, з ситуації шукають вихід, а з поняттям події асоціюється уявлення про маркованість. Подію не можна не помітити, вона часто зумовлює хід подальшого життя [5:172].

Серед субконцептів подій у складі НІК “УК” можна виділити культурно-релевантні та культурно-іррелевантні. Культурно-релевантні співвідносяться з подіями, що займають високе місце в значеннєвій ієрархії культури, культурно-іррелевантні, відповідно, - з менш значимими [1]. Критерієм релевантності подій у нашому дослідженні може слугувати той факт, що деякі події є предметом тривалих дискусій, їх аналізу присвячено багато уваги в українській та англомовній історіографії й літературі.

На наш погляд, однією з культурно-релевантних подій можна вважати Переяславську раду - військову раду, скликану гетьманом Б.Хмельницьким 8 (18) січня 1654 в Переяславі у зв'язку з прийняттям московського протекторату та підписання Переяславського договору. Ця подія відіграла незаперечну історичну роль, ставши символом унезалежнення України від Польщі. Згодом, після розчленування України та підкорення більшої її частини Росією, у козацько-старшинському середовищі виникла так звана "Переяславська легенда", яка підкреслювала добровільність входження "Малоросії" до складу імперії. Ще пізніше ця легенда була використана офіційними колами Російської імперії та Радянського Союзу для створення міфу про "возз'єднання України з Росією", яке нібито відбулося на Переяславській раді в 1654 році [4]. Слід також відмітити, що існує декілька варіантів інтерпретацій Переяславського

договору – “як з’єднання на основі реальної, або ж персональної унії; як встановлення васальної залежності України від Москви (що в принципі збігається з поняттям протекторату; цю ідею підтримував Михайло Грушевський); як мілітарного союзу, забезпеченого протекторатом (В’ячеслав Липинський)[6:201].

Можливе також фреймове моделювання подій, де як субфрейми могли б виступити місце, учасники, причини й наслідки історичної події [1:236]. У результаті такого моделювання отримаємо групу фреймів, які пов’язані між собою в складі концепту.

Після того як визначено дискретні складові концепту “УК”, стає зрозумілим, що зображення козацтва цим не обмежується. Козацтво представлено, як своєрідний символ України, її одвічної боротьби за волю та незалежність, це символ мужності, лицарства, самопожертви, геройства; людської та національної гідності. Вірогідно, НІК “УК” має у своєму складі ще й групу смислів, які представити дискретно не просто, а може й зовсім неможливо. Ця частина концепту втілена в архетипах, відображає досвід попередніх поколінь, накладає відбиток на менталітет української нації. Чіткі розрізнення і строгі формулювання в цій області взагалі неможливі через те, що самій природі всіх архетипів притаманний особливий текучий вид інтерпретації.

Під архетипом ми розуміємо своєрідну тенденцію утворення уявлень, яка могла впливати на свідомість, результатом чого є прояв артефактів (одним з яких можна вважати феномен “УК”, який у свою чергу впливає на формування архетипу) в тих чи інших сферах духовного життя нації. Жоден архетип не може бути зведений до простої формули. Це судина, яку нам ніколи не спорожнити і не наповнити. Він існує лише потенційно і, оформившись, перестає бути тим, чим був раніш. Він продовжується століттями і завжди вимагає нового тлумачення. Архетипи - незламні елементи несвідомого, котрі, однак, постійно змінюють свою форму. Спроба вирвати окремий архетип з живої тканини є майже безнадійним засобом; але незважаючи на своє тісне переплетіння, архетипи дійсно формують одиниці значення, що можуть бути збагнені інтуїтивно [7:118-119].

Феномен козацтва (особливо запорозького) в уяві українця завжди асоціюються з такими морально-естетичними поняттями, як воля, героїзм, честь, вірність, справедливість, патріотизм і самопожертва в ім'я добробуту батьківщини [4]. Проте в історіографії представлено й декілька інших (негативний образ козацтва також існував) смислів. М. С. Грушевський вважає, що козацтво — це продукт попереднього соціального й економічного розвитку українського народу. Прототип козацтва вчений вбачає в кочовому населенні степових районів періоду Київської Русі. Виникнувши як явище побутове, козацтво поступово еволюціонувало в окремий стан зі своїми правами та привілеями. “Козаки стали героями…люде переймалися вірою в необорну силу козачу” [8:181]. Російський історик С.М.Соловйов, розглядаючи історичний розвиток як зміну державних форм, засуджував народні рухи і звеличував роль сильної державної влади, вважав козацтво лише анархічною антидержавною силою. “Казаки из степей своих под знаменами самозванцев явились в государственной области и страшно опустошили ее, - явились для земских людей свирепее поляков и немцев” [9:436]. С.М.Соловйов вважає їх боротьбу безглуздою і шкідливою. Він називає “дивним явищем у нашій літературі” той факт, що в деяких історичних творах козаків показують з вигідної сторони, народними героями [9:437].

Окремою сторінкою у вивченні еволюції концепту “УК” слід вважати дослідження з історії запорозького козацтва, виконані авторами Великобританії, Канади і США. Слід зауважити, що сприйняття дійсності носіями вихідної культури та носіями культури–сприймача значно відрізняються. Носії вихідної культури помічають і фіксують явища й події, що відхиляються від життєвої норми, саму ж цю норму вони не фіксують, оскільки вона для них звична, іноземцю ж цікавою і гідною опису здається сама норма життя. Тому іноземні історико-літературні джерела щедріші на сприйняття й запозичення реалій повсякденного життя іншого народу, на деталі його побуту, звичаїв, обрядів, на фіксацію специфічних особливостей його культури [10:12]. Так В.В.Мирошниченко вказує на те, що слово Cossack/ Kozak завжди пишуть з великої літери, а це, в лінгвістичному розумінні, одразу сигналізує, що йдеться про окрему спільноту чи націю (звідси, мабуть, і походить той парадокс, що в Європі краще знають про "козацьку республіку", аніж про її метрополію - Україну), а введений діаспорою трансляційний еквівалент kozak і kazak створює прикрі недоречності, що можуть викликати асоціації з різними країнами [11:115].

Спостерігаючи особливості відтворення дискретних субконцептів, можна помітити, що серед засобів відтворення гіперонімів переважає транскрипція/транслітерація.

The famous *Sich* or fortress of the *Zaporozhie Kozaks* was first built on the *Khortitsa* island in the cataract region[12:6].

The *Kozaks* were skilful navigators who dared alike the *Dnieper* cataract*s* and the stormy seas [12:7].

In 1654 the *Dniepr* or *Zaporozhye Cossacks* under the leadership of *Bohdan Khmelnitsky* offered to submit themselves to the authority of the Tsar [13:101].

Occasionally an old *Kozak* bandore player would appear in the yard [12:15].

Часто в перекладі або в тексті історико-літературного дослідження зустрічаємо спосіб уподібнення (заміна реалії реалією мови сприймача) або гіперонімічного перейменування (заміна конкретного поняття оригіналу загальним поняттям у перекладі) й практично в усіх випадках у дужках надається транскрипція (транслітерація) реалії, але зустрічаються випадки, коли навпаки більш зрозумілий варіант знаходиться в дужках для пояснення специфічної лексики.

All officers were elected by the general *assembly (rada),* held as a rule in the main square inside the fort, in time of peace the koshovy was the elder officer while for a military expedition a commander in chief was elected, the so-called elder (starshy), or the *hetman* if the occasion was an important one. Other dignitaries of the Host were the *pisar (secretary),* the *asaul* (inspector of the army), the *obozny* (quartermaster), and the colonel [12:7-8].

Important problems were acted upon at a meeting of all the higher officers (starshina) or at an assembly (rada) of the whole army [14:224].

Within the walls were a wooden church and a number of *barracks (kurini)* constructed of wattles and covered with a coat of clay inside and out [11:6].

"*The Knights" (lytsari*) was exactly the name by which the Zaporozhie Kozaks called themselves [12:6].

The vassal was given a cape, or kaftan and other symbols of his office – a banner (*prapor*) and mace (*bulava*)[15:49].

This way of living was called "the Kozak life" (*kozatstvo*) (hic, неточний переклад), and the people who adopted it were known as Kozaks [14:152].

Conflict between the rank-and-file *chern (dark masses)* (hic) and the *starshyna (officer corps)* forced frequent changes in *Cossack leadership*[15:3].

At the head of the regiment (*polk*) was a colonel (*polkovnik*). Each regiment had its own banner, trumpeter, and drummer, and was divided into companies (*sotni*, "hundreds"), which in turn were subdivided into squads (desiatki, "tens"; or kurini, "tents"). The chief officer of the squad was the *ataman*, while the captain (sotnik) was in charge of the company. Orders issued by the hetman were carried out by the adjutant (*osaul*) (транскрипцію скопійовано з російського варіанту реалії). The chief ordnance officer (*obozny*) watched over the cannon, which were officially stored at Terekhtemiriv, a town given to the Kozaks by Stephen Batory to be used as a hospice for pilgrims and for miscellaneous military purposes; as Terekhtemiriv, however, was within reach of the Polish government, the cannon were as a rule stationed in some other location more convenient for the Kozaks. All the military correspondence was in the hands of a secretary (pysar), letters written in the name of the army being confirmed by stamping with the army seal. In its communications the army usually called itself the "Zaporozhian Host," but also made frequent use of the name of "Zaporozhian Order of Knights," and in negotiations with the German emperor the Kozak delegates were authorized to use for their army the official title of "Free Host of the Zaporozhe." Members of the organization addressed each other as *comrade (tovarish*); the army as a whole was called a *fellowship (tovaristvo)*[14:223].

Ця заміна спрощує сприйняття інформації, а наявність транскрипції/транслітерації зберігає необхідний колорит.

Топоніми, які мають у своєму складі назви кольорів, передаються ще й за допомогою калькування.

This was the Famed Chorna Rada *[Black Council]* that served as the theme for Panteleimon Kulish's celebrated historical novel of the same name"[15:15].

On April 29 Stephen Potocki's regiment reached a valley known as Zhovty Vod*y ("Yellow Waters")* [12:40].

Інколи автори перекладів і розвідок супроводжують реалії коротким поясненням.

When it had grown late and most of the guests were apparently under the influence of the *horilka*, *the Kozak form of brandy*, Bohdan felt it was time to approach Barabash [12:30].

Очевидно, що автори, створюючи свої книги, орієнтуються на досить освіченого в історичних питаннях читача, й, віддаючи перевагу транскрипції/транслітерації, можна бути упевненому в правильному фактичному відтворенні інформації лише тоді, коли читач уже має певне уявлення про реалії, що їх зображено в перекладному творі чи в науковому трактаті.

Отже, проведений аналіз дозволяє нам зробити такі висновки:

- Національно-історичний концепт "Українське козацтво" відбиває в мові та літературі комплекс культурно зумовлених уявлень, що є не тільки специфічним фактом історичної дійсності, унікальним за своєю природою, а й своєрідним символом, який вплинув на формування свідомості української нації.

- У складі концепту “Українське козацтво” можна виділити декілька типів субконцептів (національно-специфічних смислів) одночасно, зокрема: дискретні субконцепти: серійні - реалії, історизми, архаїзми й унікальні– топоніми, антропоніми та найменування подій, а також ряд недискретних архетипічних субконцептів.
- Використання транскрипції/транслітерації, тлумачення (описового перекладу), гіпо- й гіперонімічного перейменування при передачі англійською мовою українських реалій у даному випадку є основними засобами репрезентації дискретних складових концепту “Українське козацтво”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донец П.Н. Основы теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. -–Харьков: Штрих, 2001.-386 с.
2. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. -М.: МГУ, 1997.- С. 90
3. English-Ukrainian Dictionary. In two volumes/ About 120000 words /By M.I.Balla.-Kyiv: Osvita Publishing House, 1996.-Vol.1.- P.301.
4. Енциклопедія українського козацтва http:/www.zsu.zp.ua/euk/
5. Арутюнова Н. Типы языковых значений/ Оценка, событие, факт /Отв.ред. Г.В.Степанов; АН СССР. Ин-т языкознания.- М.:Наука, 1988.-338 с.
6. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.- К.: Генеза, 1997.- 312 с.
7. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов: Пер.с англ. - К.: Port-Royal, 1997.- 384 с.
8. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України.-К.:Наук. думка, 1992.- 544 с.
9. Соловьев С.М. Чтения и рассказы по истории России.- М.: Правда, 1989.- 768 с.
10. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. - К.: Дніпро, 1992. –495 с.
11. Мирошниченко В.В. Про три іпостасі запорозького козацтва в англомовній літературі й історіографії // Проблеми освіти: наук. метод. Зб./Кол. авт. - К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2002.-Вип.28.-С.115-117.
12. Vernadsky George. Bohdan. Hetman of Ukraine. – New Haven: Yale Univ. Press, 1941.–153 p.
13. Wowelis Hugh P., Mech E. Ukraine and Its People. – London: R. Chambers, LTD, 1939.-219 p.
14. Hrushevsky Michael. A History of Ukraine.- Yale Univ. Press, 1970.-629 p.
15. Basarab J. Pereiaslav 1654: A Historical Study. - Edmonton, 1982.-322 p.